

Величковський Іван

Біографія

Іван Величковський (бл. 1651—1701) — український письменник.

Іван Величковський належить до майже зовсім невідомих українських письменників кінця XVII і початку XVIII ст. Перекладач і автор різних аскетичних творів, архімандрит Нямецького монастиря в Молдавії.

Дуже мало відомостей про життєвий шлях письменника. Можемо припустити, що на початку 80-х років він належав до складу співробітників чернігівської друкарні Лазаря Барановича. Трохи пізніше, в середині 80-х років, він оселився в Полтаві, де зайняв посаду пресвітера, а потім протопресвітера Свято-Успенської церкви.

Щодо літературної спадщини Івана Величковського, то в повному обсязі вона не розглядалась ще в нашій науковій літературі. Але більшою мірою нам відомі так звані "Вірші про Дедала", складені у 1687 році на честь гетьмана Самойловича, та збірник дрібних поезій в рукописі Києво-Софіївського собору № 362, який В.М. Перетц назвав "Антологією 1670 - 1680-х років". Більш важливі поетичні досягнення Величковського: польський панегірик "*Lucubrationcula*" на пошану Лазаря Барановича і два слов'яноукраїнські збірники, що мають назву "Зегар з полузегарком" і "Млеко" XVII ст., до нашого часу не були предметом наукових досліджень літературознавців.

Всі відомі нам твори Величковського виконані в рисах того своєрідного літературного стилю, який оформився в Європі, зокрема в Польщі, в XVI - XVII ст., в епоху феодально-католицької реакції, і який поширювався на Україні в шляхетських колах і колах вищого духовництва головним чином в другій половині XVII ст. і на початку XVIII ст. Стиль цей в сучасній науці зветься то "схоластичним" стилем, то стилем "бароко". Характерною його ознакою є надзвичайно гіпертрофований розвиток словесно-декоративного орнаменту: в художньому творі на перше місце висувається форма — вишукані, штучні метафори, несподівані порівняння, ефектні антитези. Запозичені у ренесансу образи античної міфології та історії займають головне місце у створенні барочних форм. Засоби прикрашення мови, орнамент використовуються надмірно у добу бароко; змістові надається другорядного значення. Мета мистецтва за часів бароко — вразити читача, зацікавити його несподіваними стилістичними ефектами. Всі ці ознаки стилю бароко ми можемо простежити в творах Величковського — "*Lucubrationcula*", "Зегар" і "Млеко".

Перші відомості про панегірик "*Lucubrationcula*" подав Михайло Максимович в статті "Латино-польские сочинения писателей малороссийских", надрукованій в 1850 році у третій книжці альманаху "Киевлянин".

Бідність відомостей про зазначений панегірик пояснюється, головне, тим, що твір цей належить до видань, про які кажуть, ніби-то вони *albis corvis rariores* (рідкісніші, аніж білі ворони): до наших часів він дійшов в поодинокому, мало доступному для дослідження примірникові, саме в тому, який в половині минулого століття був перед

очима у Максимовича. В сучасний момент панегірик переховується в "Древлехранилище" Центрального архіву РРФСР у Москві в складі бібліотеки колишнього "Московского главного архива министерства иностранных дел".

З погляду літературної форми "Lucubrationcula" Величковського становить польські, почасти макаронічні, з домішкою латинських речень, вірші, що складаються з 272 рядків, поділених на 68 сапфічних строф. В різних місцях віршів між окремими строфами вміщені польські або латинські цитати з Біблії і латинських письменників — Овідія та ін.

Щодо змісту, панегірик розробляє тему про патрона Барановича — відомого євангельського мерця — "четверодневного" Лазаря, смерть якого, за Євангелією від Іоана, оплакав Христос, а потім воскресив його, коли напередодні хресних страждань прийшов до Віфанії. Тему цю сполучено з євангельською ідеєю про пшеничне зерно, що вмирає в землі й приносить, відродившись, великий здобуток.

Відповідно до літературних традицій доби бароко, Величковський вводить до свого панегірика ряд образів з античної міфології й згадує про Мінерва, Сізіфа. В одній з цитат згадується Тантал, що даремно простягає руки до рота щоб поїсти яблук, які від нього тікають, і так і стоїть знеможений жагою.

Не вберігся Величковський також і від характерної для доби бароко штучності в інтерпретації тих або інших євангельських подій. Так, воскресіння Лазаря, за поясненням нашого автора, сталося через те, що сестра Лазарева Марія мала ймення однакове з іменем Божої Матері.

В другій частині "Lucubrationcul'i" Величковський звертається безпосередньо до адресата панегірика — Лазаря Барановича і вихваляє його письменницькі здібності на підставі побіжної характеристики складених ним творів.

Наприкінці книжки, виходячи з етимології прізвища Барановича, Величковський згадує про niebieskiego Baranka, апокаліптичного агнця, що був єдиний гідний взяти й розгорнути книгу за сьома печатами, та прирівнює до нього чернігівського владика.

Підпис на останній — 10-й сторінці панегірика — "Towarzystwo Kunsztu Turographskiego" свідчить, що складені Величковським вірші були піднесені Барановичу від гуртка друкарських працівників.

Твір "Lucubrationcula" дійшов до нас в дефектному примірнику, без першого, заголовкового аркуша. Це покладає на дослідника обов'язок вирішити, чи, принаймні, порушити питання про місце та час його видання.

Питання про час, коли "Lucubrationcula" з'явилась у світ, вирішується на підставі її змісту. Літературна спадщина Барановича, яку згадує Величковський у своєму творі, обмежується творами, що вийшли між 1666 роком ("Меч духовный") і 1680 роком ("Notiy piec" і "W wieniec bozey matki"). З другого боку, Величковський не згадує пізніших творів Барановича — "Благодать и истина Іисус Христом бысть" і "Naiasnieysza nieba i ziemie carica", що були видані в 1683 році. Зазначену відсутність в "Lucubrationcula" вказівок на пізніші роботи Барановича можна пояснювати різними причинами. Може, Величковський не зумів вкласти назв цих робіт у віршований розмір

свого панегірика, але можливо також припустити, що роботи ці під час видання панегірика не були ще надруковані. Тоді приблизну дату виходу "Lucubrationcula" в світ доведеться встановити десь між 1680 і 1683 роками. У всякому разі панегірик вийшов не раніш 1680 року.

Рукопис збірників "Зегар з полузегарком" і "Млеко" був виявлений тільки на початку ХХ ст. Рукопис цей писаний чітким українським півуставом кінця ХVІІ ст. і містить в собі 33 аркуші.

На першому аркуші його — заголовок: "Тут двѣ книжици вкупѣ увязаны: една, названная Зегар з полузегарком, офѣрованная року 1690, а другая, названная Млеко, офѣрованная року 1691...". Обидві "книжиці" присвячені київському митрополиту Варлааму Ясинському.

В "Передмові до чительника" Величковський з'ясовує мотиви, якими він керувався, коли складав свої вірші. Болючи серцем, — каже він, — через те, що різні народи, "звеща в науках обфитующе", мають багато як ораторських, так і гарних "поетицких трудолюбій", а "в Малой нашей Россіи до сих час таковых нѣ от кого тыпом выданных не оглядаю трудов", я, як справжній син "Малороссійской отчизны нашей", вирішив в міру своїх здібностей "нѣкоторые значнѣйшыя штуки поетицкіе руским языком выразити, не з якого языка на рускій оныя переводячи, але власною працею моею ново на подобенство інородных составляючи, а нѣкоторые и цѣле русскіе способы вынайдуючи, которые и иным языком анѣ ся могут выразити".

Далі автор пояснює, що працював не з будь-якої чванливості, але для слави божої і "на оздобу отчизны нашей и утѣху малороссійским сыном еи, звеща до читаня охочым и любомудрым

Після передмови йде основний текст збірника, в якому з'ясовуються характерні ознаки різних "поетицких штук" і наводяться їх конкретні зразки. Отже, "Млеко" — це ніби частина поетики, присвячена спеціально теорії *carmina curiosa*. Види "штучок", які знайшли собі місце в збірнику Величковського, такі: ехо, різні типи так званих раків ("рак лѣтеральный", "рак словный", "рак прекословный"), вірш "чворогранистый", вірш "згожающійся", "порядный непорядок", "единогласный", "единопадежный", вірш "азбучный", чотири типи "акростихіса", "жартовный вѣрш", "программа, анаграмма, епиграмма", вірш "многопремѣнителный", чотири типи "лябиринта", вірш у вигляді трикутника, вірш "пресѣкаемый".

Щоб дати більш конкретне уявлення про те, що становлять "поетицкія трудолюбія" Величковського, наведено декілька уривків з різних частин "Млека".

Починається "Млеко" віршами, що належать до типу так званих "ехо". За визначенням Величковського, "ехом" зветься вірш, в якому кожний дальший рядок складається з двох складів — "силяб", що повторюють кінцеві склади рядка попереднього

Подавши різні форми "раків", "паліндромів", *carmina sanctorum* 2, Величковський насамперед пояснює, що таке рак "лѣтеральный". Це — "вѣрш, которого лѣтеры, и вспак читаючися, той же текст выражают". Далі йдуть приклади:

Анна дар и мнѣ сѣн мира данна,
Анна ми мати и та ми манна,
Анна пита мя я мати панна.

З інших форм *carmina sacra* зупинимось на тій, яку Величковський називає "рак прекословный". За його поясненням, це "вѣрш, которого слова, вспак читаючися, противный (тобто інший, протилежний) текст виражают". З трьох, поданих у Величковського прикладів, наведемо такий. Слова богородиці:

Со мною жизнь, не страх смерти,
Мною жити, не умерти, —

Коли їх прочитати "вспак", од правої руки до лівої, стають словами винуватниці гріхопадіння, праматері Єви:

Умерти, не жити мною,
Смерти страх, не жизнь со мною.

"Єдинопадежный" вірш визначається у Величковського як "вѣрш, на едину каденцію кончающийся, в котором всѣ стихи в одно сее имя АННА впадают":

Порока странна,
Сладкая манна,
Чистая панна,
Яко нам данна,
Богу осанна.

"Азбучный, — учить далі Величковський, — ест вѣрш, который каждое слово от азбучных лѣтер порядком азбучным зачинает". Після цього Величковський пояснює: "Не положены... в нем ъ, ы, ѣ, ъ, бо то лѣтеры конечные, а не початоквые; над то не положены суть и тые — ?, ?, ?, бо лѣтеры грецкіе, а не рускіе" і наводить зразок азбучного вірша:

Аз Благ Всѣх Глубина,
Дѣвственная Єдина,
Живот Заках Званным
Ісуса Избранным і т. д.

Отже, слова в азбучному вірші розміщені так, що перше починається літерою аз, друге — літерою буки, далі йдуть веде, глаголь, добро, ест і т. ін.

Вірш "жартовный" — це "вѣрш, который, гды читается, як вѣрш идет (тобто, коли читається звичайно), — жарты тылко строит. Леч гды в нем каждое словко першої строки з словами другої, противко стоячими, злучати будеш, — зараз інший сенс, правдивый, укажет:

Остав молитву, дѣвство растли, злых чти, друже.
Лѣность люби, сохраняй злость, лай добрых дуже.

Таку жартівливу пораду, таке порушення принципів як християнської, так і взагалі людської моралі дає звичайне читання — читання в горизонтальному напрямку. Читаючи ж по вертикалях, матимемо:

Остав лѣность, молитву люби, дѣвство сохраняй,

Растли злость, злых лай, чти добрых, друже, дуже.

На останній сторінці збірника під назвою "Остатняя штучка" вміщені три двовірші з підкресленими кіновар'ю окремими літерами Третій, наприклад, з цих двовіршів має такий вигляд:

Автор до чителника

НАстрОЙ навспак цинобру. Если угадаєш

ГоршИЙ Кто з Сих? ВОлК? ЧИ ЛЕВ?

То мене познаєш.

Перечитавши підкреслені літери "навспак", справа наліво, матимемо прізвище і імення автора: "Величковский Иоан".

Помер Іван Величковський у 1726 році. До останніх своїх днів він обіймав посаду протопресвітера Свято-Успенської церкви.

Після смерті Величковського рукопис "Зегара" і "Млека" (можливо, автограф) переховувався у його потомків і на початку ХХ ст. належав священикові Замкової церкви в м. Ніжині Олександрові Величковському. Від нього в 1908 році рукопис потрапив на виставку XIV Археологічного з'їзду в Чернігові. Невідомі досі в науці вірші Величковського тепер, у зв'язку з виставкою, зацікавили дослідників старого письменства — В.М. Перетца та декого з його учнів (О. С. Грузинського і К. Л. Неверову). В замітках 1909 – 1913 років ці дослідники подали короткі відомості про рукопис Величковського. Пізніше, використавши замітки В. Перетца, О. Грузинського і К. Неверової, "Млеку" приділив певну увагу М.Н. Сперанський у роботі "Тайнопись в югославянских и русских памятниках письма".